

Citation:

Jelonek, T. (2021). Najstarsi mieszkańcy współczesnej wsi a globalne zmiany społeczno-kulturowe (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka): Studium socjolingwistyczne. *Slavia Meridionalis*, 21, Article 2410. <https://doi.org/10.11649/sm.2410>

Tomasz Jelonek

Uniwersytet Jagielloński

<https://orcid.org/0000-0002-4771-0021>

**Najstarsi mieszkańcy współczesnej wsi
a globalne zmiany społeczno-kulturowe
(na przykładzie gminy Wręczyca Wielka).
Studium socjolingwistyczne**

Skutki przemian cywilizacyjno-kulturowych, które dokonały się w Polsce w ciągu ostatnich siedemdziesięciu lat, można dostrzec na wielu płaszczyznach. Zmieniła się nie tylko struktura demograficzna i zawodowa mieszkańców wsi, lecz także poziom ich wykształcenia oraz stosunek do szeroko pojętej kultury ludowej, w tym do gwary. Rezultaty zachodzących zmian są szczególnie widoczne w najmłodszym pokoleniu, spędzającym na co dzień wiele godzin w świecie wirtualnym. Powszechna w XXI wieku cyfryzacja i komputeryzacja ma ponadto znaczny wpływ na większość średniego pokolenia, które również często korzysta ze współczesnych zdobyczy techniki i stylem życia upodabnia się do społeczeństw miast (zob. Kurek, 2018a). Nowoczesne technologie

This work was supported by the Polish Ministry of Education and Science.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2021.

i zmiany uwarunkowań kulturowych oddziałują też na najstarsze pokolenie wsi. Mimowolnie pokolenie to stało się świadkiem dynamicznych i niekontrolowanych przeobrażeń (w tym procesów globalizacyjnych), które nie tylko zmodyfikowały tradycyjne zachowania językowe najstarszych mieszkańców, ale także przyczyniły się do częściowych zmian w ich mentalności oraz w sposobie postrzegania świata.

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba ukazania wpływu globalnych zmian społeczno-kulturowych na język i językowe postrzeganie świata przez najstarszych mieszkańców współczesnej wsi. Materiał badawczy stanowią nieoficjalne wypowiedzi informatorów powyżej 65 roku życia, które zgromadzono w latach 2011–2020 podczas badań terenowych prowadzonych w gminie Wręczyca Wielka¹ na północy województwa śląskiego² w powiecie kłobuckim³.

Język mieszkańców badanego regionu zalicza się do dialektu małopolskiego⁴. Należy jednak podkreślić, że nawet u przedstawicieli najstarszego pokolenia nie ma konsekwencji w zachowaniu cech gwarowych, por. fragment wypowiedzi 93-letniej mieszkanki Hutki:

*ja⁵ tylko panu opo⁶viym teras |⁶ no ⁶ne ⁶viym | ⁶cy to moge po⁶vię⁶żec | no ale to ⁶jes | ⁶ja⁶g ⁶jo
gotova⁶uam || ⁶moge to po⁶vię⁶żec || ⁶pro⁶se ⁶pana | ⁶tak⁶je ⁶gar⁶ki ⁶by⁶uy | ⁶že ⁶u⁶ny ⁶by⁶uy ⁶ja⁶k⁶je⁶s
⁶tak⁶je ⁶že⁶livne | ⁶f⁶śrotku ⁶b⁶ia⁶ue ⁶by⁶uy | a tu ⁶by⁶uy ⁶tak⁶ie ⁶car⁶ne.*

Na brak regularnych i spodziewanych realizacji gwarowych ma znaczny wpływ m.in. częsty kontakt mieszkańców badanej gminy ze społecznościami pobliskich miast: Częstochowy, Kłobucka i Krzepic (por. Karaś, 2010).

Analizowane w artykule wypowiedzi przedstawicieli najstarszych członków mikrowspólnoty dotyczą różnych sfer wiejskiej egzystencji (np. kontaktów

---

¹ W skład gminy wchodzi 26 wsi: Bieżeń, Borowe, Bór Zapilski, Brzezinki, Czarna Wieś, Długi Kąt, Golce, Grodzisko, Hutka, Jezioro, Kalej, Klepaczka, Kuleje, Nowa Szarlejka, Nowiny, Pierzchno, Piła Druga, Piła Pierwsza, Puszczew, Szarlejka, Truskolasy, Węglowice, Wręczyca Mała, Wręczyca Wielka, Wydra, Zamłynie.

² Przed ostatnią zmianą podziału administracyjnego, która miała miejsce 1 stycznia 1999 roku, obszar ten przynależał do województwa częstochowskiego.

³ Szerzej na temat gminy autor pisze w odrębnym opracowaniu, zob. Jelonek, 2018, ss. 23–41.

⁴ System fonetyczny i fonologiczny gwary mieszkańców gminy Wręczyca Wielka autor omówił w odrębnym opracowaniu, zob. Jelonek, 2018, ss. 50–53.

⁵ Wszystkie cytaty gwarowe w artykule są autentycznymi wypowiedziami informatorów. Zdecydowano się zapisać je fonetycznie, stanowią one bowiem przykład współczesnej polszczyzny mówionej mieszkańców gminy Wręczyca Wielka. Zawierają fonetyczne i leksykalne cechy gwarowe.

⁶ Typy pauz w transkrypcji fonetycznej wprowadzono za H. Kurek (Kurek, 1979, ss. 15–16).

sąsiedzkich, wychowywania dzieci, wiary, pracy na roli, szeroko pojętej tradycji, zmian zachowań językowych) w kontekście przemian społeczno-kulturowych⁷. Tego typu wypowiedzi, jak pisze H. Pelcowa, tworzą językowe „obrazy będące częścią dziedzictwa kulturowego, łączące to, co dawne, z tym, co współczesne” (Pelcowa, 2014, s. 113). Wszystkie opinie, poglądy i refleksje mieszkańców wsi zgromadzono z wykorzystaniem metody fokusowej⁸, co umożliwiło nie tylko poznanie analizowanych problemów z różnych perspektyw, ale także uwypukliło wielowymiarowe konteksty kulturowe każdego zagadnienia (Grochola-Szczepanek, 2006, s. 34).

Terminu *globalne zmiany społeczno-kulturowe* użyto na określenie różnego rodzaju zjawisk i procesów ze sfer: gospodarczej, ekonomicznej, technologicznej i przede wszystkim kulturowej, które prowadzą do gwałtownego zacierania się różnic cywilizacyjnych między wsią a miastem i przejmowania przez członków mikrowspólnot szeroko pojętej kultury Zachodu (Kurek, 2018a, s. 156).

Na temat przemian języka i kultury mieszkańców wsi oraz wpływu procesów globalizacyjnych na wiejskie mikrowspólnoty powstała do tej pory obszerna literatura. Zagadnienia te stały się przedmiotem badań m.in. H. Kurek (zob. np.: Kurek, 1990, 1995, 2003, 2004, 2018a), J. Kąsia (zob. np. Kąś, 1994), H. Pelcovej (zob. np.: Pelcowa, 1999, 2005, 2007, 2009, 2016), J. Kąsia i H. Kurek (zob. Kąś & Kurek, 2001) oraz K. Ożoga (zob. np. Ożóg, 2001). Liczne analizy dotyczące wpływu tendencji globalizacyjnych na języki słowiańskie zawiera również tom *Globalizacja a przemiany języków słowiańskich* (Kurek i in., 2016).

Do około połowy XX wieku obszary wiejskie nie podlegały większym przeobrażeniom i zachowywały silną odrębność kulturową. Mieszkańcy dawnej wsi byli słabo wykształceni, pracowali głównie na roli, nie mieli dostępu do wynalazków techniki, w tym środków masowego przekazu, i rzadko podróżowali. Większość z nich całe życie spędzała w jednej miejscowości, z którą czuli silny związek i postrzegali ją jako „małą ojczyznę”. Względna stabilność życiowa oraz izolacja społeczeństwa wiejskiego miały znaczny wpływ nie tylko na ukształtowanie mentalności tej grupy społecznej, ale także na wypracowanie pewnych modeli i wzorców postępowania przekazywanych z pokolenia na pokolenie i stanowiących podstawę kultury ludowej (Ziajka, 2014, s. 114).

---

⁷ Szerzej na temat specyfiki tekstów gwarowych jako historii mówionych pisała m.in. H. Pelcowa (Pelcowa, 2014).

⁸ Szerzej na temat metody fokusowej w kontekście badań polszczyzny mówionej mieszkańców wsi pisała m.in. H. Grochola-Szczepanek (Grochola-Szczepanek, 2006).

Zdaniem H. Pelcowej system wartości dawnych mieszkańców wsi opierał się przede wszystkim na Dekalogu. Jak twierdzi badaczka, największe znaczenie dla „prostych ludzi” miały: „rodzina, dom, praca, Bóg, modlitwa, [...] uczciwość, wierność, prawda, sprawiedliwość, szacunek dla innych ludzi, miłość, skromność, pokora, gościnność, solidaryzm społeczny i kontakty międzyludzkie” (Pelcowa, 2007, s. 116). W dawnej wsi do przekazu norm kulturowych służyła gwara. Kształtowała ona nie tylko językowe postrzeganie świata, ale wyznaczała również odrębność kulturową i stanowiła istotny czynnik integrujący mieszkańców wsi (Kurek, 2004, ss. 248–249). Leksyka gwarowa od wieków utrzymywała pewne kategorie pojęciowe, właściwe dla członków mikrowspólnot, kreujące specyfikę i tożsamość wiejskiego obszaru językowo-kulturowego. H. Kurek (Kurek, 2003, ss. 39–55) zaliczyła do nich m.in. ludowy antropocentryzm, konkretne widzenie otaczającej rzeczywistości, wiarę w magiczną moc słowa, religię rzymskokatolicką oraz pracę na roli. Składniki te odgrywały istotną rolę w sposobie postrzegania świata przez wszystkich mieszkańców wsi.

Po roku 1945 rozpoczął się okres gwałtownych przemian społeczno-ekonomicznych, które doprowadziły do niekontrolowanych przeobrażeń obszarów wiejskich. Nastąpiły przede wszystkim zmiany w strukturze demograficznej i zawodowej społeczności wsi, spowodowane dostępem do szkół oraz rozwojem przemysłu. Kolejna fala zmian miała miejsce po roku 1989, kiedy to rozpoczęła się transformacja ustrojowa. Jej następstwem był m.in. upadek Państwowych Gospodarstw Rolnych, a także małych gospodarstw prywatnych. Wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej znacznie zmodyfikowało krajobraz wsi, zaprzestano bowiem powszechnej uprawy pól. Zmienił się ponadto stosunek młodego pokolenia do gwary, którą zaczęto utożsamiać z zacofaniem (Kurek, 1994, ss. 110–111, 2018a, ss. 155–157; Ożóg, 2001, ss. 215–223). Jeszcze większa fala zmian nastąpiła w roku 2004. Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej przyczyniło się nie tylko do otwarcia granic i uzyskania nowych perspektyw rozwoju dla mieszkańców wsi (np. praca za granicą), ale także do dynamicznego i niekontrolowanego napływu zachodnich tendencji kulturowych. K. Ożóg (Ożóg, 2008, s. 63) zaliczył do nich m.in. konsumpcjonizm, medialność, rewolucję informatyczną, amerykanizację oraz szerzące się tendencje postmodernistyczne.

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału badawczego można stwierdzić, że w świadomości najstarszych mieszkańców gminy Wręczyca Wielka funkcjonują obok siebie dwa kręgi kulturowe. Pierwszy z nich – ważniejszy

z punktu widzenia respondentów – ma związek z dawną, tradycyjną wsią i jej kulturą. Pojawia się ona tylko we wspomnieniach informatorów z lat wczesnego dzieciństwa lub młodości. Drugi krąg tworzy wieś współczesna, wieś XXI wieku, w której doniosłą rolę odgrywają: szeroko pojęta technicyzacja i komputeryzacja, przeobrażenia wiejskiej architektury, a także towarzyszące wspomnianym procesom nowe trendy kulturowo-obyczajowe (por. Pelcowa, 1999, s. 253). Ocena współczesnych realiów wiejskich, dokonana z perspektywy najstarszych mieszkańców gminy, zawsze odbywa się w kontekście dawnej wsi, którą większość informatorów dobrze pamięta z okresu dzieciństwa i wczesnej młodości. Warto jednak podkreślić, że to, co „nowe” nie zawsze jest negatywnie wartościowane (np. powszechny dostęp do samochodów). Z kolei pewne stałe elementy historycznego krajobrazu wsi (np. ciężka praca w polu bez użycia maszyn rolniczych) nie są zawsze oceniane pozytywnie. Wpływ globalnych zmian społeczno-kulturowych można analizować w odniesieniu do różnych sfer wiejskiej egzystencji. Ze względu na ograniczenia formalne omówiono tylko wybrane zagadnienia.

Respondenci są świadomi wielowymiarowego charakteru przemian, jakie dokonały się na obszarach wiejskich w ciągu ich życia. Podkreślają, że urodzili się na wsi o wyraźnie ostrych granicach geograficznych, którą zamieszkiwała społeczność reprezentująca określony typ kultury. Postępująca urbanizacja, rozwój przemysłu i usług, a także powszechny dostęp do wynalazków techniki, w tym do środków masowego przekazu, spowodowały zmiany w strukturze tradycyjnego krajobrazu kulturowego. Wyraźne zarysowane różnice między wsią a miastem (np. w zakresie leksyki, mentalności, architektury, ubioru), które dobrze pamiętają badani respondenci z lat młodości, zaczęły stopniowo zanikać. Potwierdzają to wypowiedzi informatorów, por.

vješ to jez žišej tylko pod nazvum | naved' juš som ne fše tylko ulice || k'iedyž byua vjež dymbječna | žiše- jez ulica dymbječna [...] ⁹ || jes šalona ruznica mjynzy davnum fšum a teras | tamto to jes pšepašć || žišej po dva televizory sum v m'jyškaņu | po čy samoxydy | internet k'umputery (mężczyzna, lat 79, Truskolasy¹⁰);

vjež nevjele ruzni se od m'jasta | tyko na fši ne ma teatru i k'ina i tramvaje ne xozum (kobieta, lat 75, Truskolasy);

⁹ Respondent przywołuje proces nadawania nazw ulicom na wsi. Warto jednak podkreślić, że w świadomości najstarszych mieszkańców nie funkcjonują nazwy ulic, lecz nazwy części wsi lub przysiółków.

¹⁰ W nawiasie podano miejscowość, w której odnotowano cytaty.

jakby teraz naše ojce pofstavay to by tego sfjata ne poznauy | fšysko i ne ies | to ne iez' juš ta vješ co kĳedyš (mężczyzna, lat 80, Hutka);

ia bym ne xcaua davnejšsi | teras co xceš to ies | kuŕi se fšysko [...] | lodufki majum aŭtomaty virufki pralki | žyjemy iag v mješće | iešče lepi navet (kobieta, lat 82, Hutka);

po prostu iag' ia pšypumne sobje tag najmnij | mam teros sedymžešunt čy lata | pińžešund la- tymu do tyuu | to po prostu žyća bym sobje ne vyobražiu | že takje což može być | tak sfjat poše- do pšodu | v ogule ze fšyskim | najvŕyncy s texnikum' i s takim sposobem byća ty luži | no to iez neporuvnyvalne || v žadnyj žež inie ne možna poruvnaž že ies tak samo | fšysko se zmieniūo (mężczyzna, lat 73, Truskolasy).

Według niektórych respondentów stopień unifikacji obszarów wiejskich z miastami i pogoń za kulturą Zachodu są tak silne, że w XXI wieku trudno doszukiwać się opozycji wieś: miasto, por.

fši jako polskĳej tradyc'ii juž ne ma | ne ma | skūinčyuy se krovy šfine kuŕne i skūinčyua se vješ polska (mężczyzna, lat 74, Truskolasy).

W tym miejscu warto wspomnieć, że najstarsi mieszkańcy gminy Wręczyca Wielka nie zgadzają się z wizerunkiem mikrowspólnot wykreowanym na potrzeby niektórych programów telewizyjnych, gdzie wieś i jej mieszkańców utożsamia się z biedą, brakiem postępu cywilizacyjnego i zacofaniem. Zdaniem wielu informatorów jest to stereotyp powielany przez wspomniane programy, a także ludzi, którzy nigdy nie doświadczyli wsi XXI wieku, por.

te opiŕne ne som poxlebne bo programy typu vješnačka i dama čy xuopaki do vžeńća čy o ty- xuopakax to oni pokazujom vjež v baržo ŕekožystnym sfjetle i to se utfjerza u luži ktuży ne znajom fši | ne znajom fši tag' iag znaš ty ia čy naved osoby kture byvajom na tej fši [...] || mamy tutaj ten pšykud našej beaty ktura byua z bježeŕa | v žešontym o-činku ona xyba jakoš tam byua tom vješnačkom tež ŕiby i tak pužnej dužo komentazy na ten temat bo ona teš sama opovjadaua došć | ta jej matka jej rožina || sarŕi ktuży robili te programy v' iakiš sposob robili spec'jalne | ustavjali iakiš puoty [...] | kur kazali dokuŕić | pokazyvali najgorše elementy danego domu | čy tej žeŕfčyny | pšeče tag ne ies [...] | dame kturom pšyvjožli vyvježli gžež v opuotki do vreŕŕycy čy do grožiska to byuo | vječorem pokazyvali bježeŕ | bježeŕ jest pšepienknom mješcovošćom a pokazali tag' iagby tam niž ne byuo | iagby to byua taka žura (kobieta, lat 65, Klepaczka).

Warto zwrócić też uwagę na to, że w badanej grupie społecznej nastąpiła znaczna modyfikacja sposobu przepływu informacji (por. Pelcowa, 2016, ss. 90–91). Respondenci podkreślają, że dawniej wiedzę o otaczającym ich świecie czerpali przede wszystkim z rozmów podczas różnego rodzaju spotkań towarzyskich (np. z okazji imienin), na których dochodziło do wymiany informacji. Doniosłe znaczenie w poszerzaniu horyzontów mieszkańców wsi

miał także targ (np. w Kłobucku lub w Krzepicach), gdzie miejscowa ludność mogła nie tylko sprzedać i kupić wybrane produkty, ale także porozmawiać z innymi uczestnikami jarmarku. W dawnej wsi źródłem wiedzy był również ksiądz, naczelnik gminy, sołtys czy miejscowy nauczyciel. Obecnie większość najstarszych mieszkańców badanego obszaru za podstawowe źródło wiedzy o świecie uznaje telewizję lub radio, por.

televízor' jes fspańaŭom żečom bo te b'ježonce v'jadomości [...] | co še žeje na šfjeće || tag' jag na pšykuat f tej xfili suxamy co f tym bejrúce še porobiŭo | ten televízor tež' jes počebny || ta komurka tež bargo dobra bo naved' ja· gže· še ieže to jes kontakt [...] || ale nie nadużywać tego (kobieta, lat 75, Truskolasy);

televízor mam rad'jo mam i fšysko v'iem co še žeje (mężczyzna, lat 65, Truskolasy).

Zmiana sposobu przepływu informacji, spowodowana upowszechnieniem środków masowego przekazu (m.in. radia i telewizji), zmodyfikowała również tradycyjne kontakty społeczne najstarszych mieszkańców wsi. Respondenci podkreślają, że większość z nich nie utrzymuje kontaktów sąsiedzkich, co w konsekwencji prowadzi do rozluźnienia więzi społecznych i szerzenia się anonimowości w środowisku wiejskim (por. Pelcowa, 2016, ss. 92–93), por.

A: *ale suxejće | ale davnij še jak spotykali | peŭno luži byŭo na drúže | fšyńže ix*

B: *a to tak | a tero ni ma*

A: *a tero vyjžeće na drúže i ni ma žodnego*

B: *ni ma | ale kto pšyżje do čebje*

A: *no kto pšyżje | no kto pšyżje*

B: *ale tak to || televízor | jo tyž mŭm televízor | televízor mŭm' i radyiko mŭm' i fšysko mŭm' i po co m' i sŭmsot kjeđy jo se šynde sama | popače sobje i fšysko*

A: *a pše-tym nie byŭo to luže še spotykal' i gupoty opov'jadali*

(A: kobieta, lat 78, Hutka; B: kobieta, lat 95, Hutka);

to maŭo luži pracovaŭo | v'ij pan | fšysko na roli | żyli z roli || gospodaže to še posxožili pogvażyli | nero· se tam' i vypili || gospodyne tys || kŭŭko rŭžaŭcove tu moja mjaŭa | to co nežełe še raz v mješuncu sxožíŭy kob'jyty i odmaŭjaŭy rŭžańec | i to byŭo | a to pježorki užunzaŭy | a to šekańe kapusty na kišeńe i tu še tak sxožíŭy || a žisaj || každy v'ij pan niezaležny | do pracy iže | maŭo času tyž no [...] || každy pańe tyn televízor mo | rozryfke | i to dužo ta televiz'ja zrobiŭa tyš (mężczyzna, lat 92, Długi Kąt);

brakuje mi tej spontańičności | žišej maž betonove mury jeden somśad odgrožony o drugiego [...] | fšystkim še somśad' interesovaŭ ale to nie byŭo takje zuošlive či pov'jem [...] || davněj to fxožíŭy každy kto xcaŭ a teras to muj do· moja tfjerza

(kobieta, lat 65, Klepaczka).

jak byŭa volna xfila to byŭy ŭavečki na mleko | tam še spotykal' i dyskutovali | a iešče fčešne· jag byŭ ktoś kumaty to še spotykali | ten jeden čytaŭ gazete jakje byŭy v'jadomości

*šfjāta bo ňe byuo televizora ňe byuo rad'ja [...] || fteixfili každy ma v domu televizo· rad'jo
internet' i ňe ma takjē vjyži somsečkjē | ňe ma (kobieta, lat 75, Truskolasy).*

Mieszkańcy wsi zauważają, że dawne kontakty cechowała spontaniczność. Obecnie, nawet w najstarszym pokoleniu, szerzy się moda związana z koniecznością telefonicznej zapowiedzi wizyty (Jelonek, 2017, ss. 146–147).

Chociaż większość respondentów nie pracuje już zawodowo, często zwracają oni uwagę na szerzące się zjawisko braku czasu. Ma to związek z powszechnym we współczesnym świecie wzrostem tempa życia, którego informatorzy są świadomi. Zjawiska te ilustrują następujące wypowiedzi:

*luže se ňe spotykajom | ňe majom času | bo leči film leči polityka lecom vjādomość·
i ňe ma kontaktuv besposrednix somšat · somšadem | navet somšad ňe vje že ten drug'i
zaxorovaŭ (kobieta, lat 75, Truskolasy);*

*može tego času volnego jagby se tag upseć to mam vjencej [...] | ňe mam pola ňe mam
kruv ňe mam tego inventaža [...] | a s tym časem to tag' jez že ja conglego ňe mam ||
a davnej byuo pole byuy xektary i ješče byu volny čas (kobieta, lat 65, Klepaczka).*

Najstarsi respondenci podkreślają, że na życie średniego i najmłodszego pokolenia mieszkańców gminy Wręczyca Wielka w coraz większym stopniu ma wpływ konsumpcjonizm i komercjalizacja. Informatorzy dostrzegają negatywne oddziaływanie tych procesów na tradycyjną kulturę społeczności wiejskiej, nie chcą brać w nich udziału, por.

*žišeje casy to ňe sŭm takjē jag dovniŭ | ci povijm | može to byua b'jyda ale byuo vesouo
na šfjeće || to ňe tag' jag žišej | žišej to jez baržo baržo gže· šfjad zaxua·ny a ňi ma tyj
vesouośći (kobieta, lat 80, Hutka);*

*luže sŭm baržij gžež zagaŭaŭni pracŭm | každy pačy žeby mjēć | nave· takjē sytuac'je
že jedyŭ drug'imu zazdrośći [...] || navet se ňe zaprašajŭm' jedyŭ z drug'im žeby ňe
vjžau c· on ma v domu (mężczyzna, lat 73, Truskolasy);*

*davnij luže sobje pomagali baržej | žiša· juž ňekonečne | tej pomocy tej tŭok'i co se
zbjērano i pomagano somšadom | žišej to juž ňe jes || žišaj se každy pyta co s tego
beŭže mjaju | čy mu se to opuači (kobieta, lat 65, Klepaczka);*

*včešnej se dla samego gaika xožiuo bo tak vypadauo || teros se xce otkužyc' zvyčaj na
i troxe na nim zarobić || gaik pježorki kolynda cumber bapski to byuy zvyčaje mojej
mŭodości | teros to mŭožeš to odbjyro jako vido'visko teatralne | dla ňix to jes fajne
šmjyšne || zdjyŭca nŭm sfartmŭnaŭni robjŭm | luže se z tego češŭm | ščegŭlne starši |
ale s xfilŭm zamknyńčo žvi zamyko se tymat (kobieta, lat 64, Klepaczka).*

Na podstawie wypowiedzi informatorów można również wywnioskować, że współczesne, najstarsze pokolenie mieszkańców wsi jest coraz bardziej mobilne

i aktywne społecznie. Zjawisko to obserwuje się przede wszystkim wśród osób tuż po 60 lub 65 roku życia, które po przejściu na emeryturę próbują na nowo zorganizować swój czas. Ludzie ci często wstępują w szeregi Koła Emerytów, Rencistów i Inwalidów lub Wręczyckiej Akademii Seniora, gdzie oferuje się im różne aktywne formy spędzania wolnego czasu. I tak badani respondenci chwalą się udziałem w licznych wycieczkach po całej Polsce, do tego szkolą się z obsługi komputera i tabletu. Uprawiają ponadto *nordic walking* (tzw. kijki), uczestniczą w kursach tańca, uczą się języka angielskiego, mają także szkolenia z samoobrony i różnego rodzaju wykłady, por.

z goku¹¹ byu kurs komputerovy dla seńoruf | v nagrode dostališmy tablet | nave. taki fajny krugera němječki [...] || teras pšes fundac'je¹² mamy kursy || mixelu [...] provaži tańec | tańce latynoamerykaškie bačata salsa čača valž vjeđeškie i ańgjełski || kurs komputerovy byu | dostališmy tablety lenovo | ješče mamy mjež vjkuady | kurz ańgjełskiego i gotovańa | z nord'ik¹³ tež' ještežmy baržo zadovoleńi (kobieta, lat 69, Szarlejka).

Potrzeba zaistnienia w lokalnym środowisku, nawet po przejściu na emeryturę, wpływa na zmianę mentalności i językowego sposobu postrzegania świata przez najstarszych mieszkańców wsi, których część z powodzeniem odnajduje się we współczesnym świecie.

Oddziaływanie szeroko pojętych przemian społeczno-kulturowych oraz procesów globalizacyjnych odzwierciedlają nie tylko modyfikacje wiejskiego krajobrazu i zmiany zachowań kulturowych, ale także język mieszkańców wsi. Na przykładzie polszczyzny mówionej najstarszego pokolenia badanej gminy można bowiem zauważyć zjawisko postępującego zaniku gwary na rzecz języka ogólnego, a przede wszystkim – jego potocznej odmiany. Jak już wspomniano, bliskie kontakty z miastem, a także upowszechnienie środków masowego przekazu, powodują, że na płaszczyźnie fonetycznej języka można zaobserwować brak regularnych i spodziewanych realizacji gwarowych – nawet u mieszkańców powyżej 90 roku życia. Powszechna technicyzacja i komputeryzacja przyczynia się z kolei do zubożenia zasobu leksyki dyferencyjnej najstarszych autochtonów, co potwierdza na przykład zanik tradycyjnych nazw budynków, narzędzi gospodarskich, roślin, zwierząt, obrzędów i potraw. Wiele jednostek gwarowych funkcjonuje już tylko w biernym zasobie słownictwa,

---

¹¹ W cytacie mowa o Gminnym Ośrodku Kultury (GOK) we Wręczy Wielkiej.

¹² W cytacie mowa o Fundacji Obywatelskiej Pomocy Prawnej „Advoco” we Wręczy Wielkiej, przy której działa Wręczycka Akademia Seniora.

¹³ Por. *nordic walking*.

a przywołanie dawnych nazw desygnatów lub ich motywacji semantycznych wymaga od respondentów dłuższego zastanowienia lub konsultacji z innymi autochtonami. Dostęp do środków masowego przekazu przyczynia się z kolei do przejmowania przez ludność wiejską wielu słów związanych z aktualnymi tematami prezentowanymi przez media, np. *korónavírus, covit, masečka, ščepiŋka, kfaranta-na, protest, aborc'ja, zdalny, elg'iebete, gej, koalicija, piŋcet plus, čternasto emerytura*. Leksyka najstarszych mieszkańców rejestruje epokowe zmiany, które dokonały się na obszarach wiejskich, w tym w gminie Wręczyca Wielka. Potwierdzają to na przykład opisy podwórza, por.

došuo do tego že budynki gospodarskie iakje byuy | iakje byuy zagospodarovane | no to tak | popšerab'iane to jes | abo sob'je ktoz varšad zrobiu | abo garaže | abo to zostauo rozebrane || na fši to sũm tero tyko p'ieski iorki | takje ozdobne | ne kundle | p'ieski sũm baržo šanovane | baržo se tym p'ieskũm povoži | natoŋiast ni ma žodnego zvjėzyńca gospodarskigo | ni ma ter- obũr stajni xlyvũf kurũnikũf || na podvũrkax to jes tero kostka | elegancko vykostkovane | o | sũm iakješ kševy uozdobne | travũiki || no dovniĩ krova vyjadũa na podvũrku | a žišej se fšysko mašyŋkũm goľi | košarkũm

(mężczyzna, lat 74, Truskolasy);

teros to juž na podvũrku ni- gažiny ne čymo | v ogũle ni ma žodnyĩ gažiny | teroz ne šmjerži gnojym | kura ne byže po kostce pšecė paradovač | nasraũaby i zabružiũa | na podvũrkax teroz' jes čysto baržo | luže dbajũm o to | majũm uadne puoty s kľiŋk'jeru a ne ze štaxyt | gril stoi | ležak' i parasole | podvurko čĩ projektand užunžo

(mężczyzna, lat 80, Truskolasy).

Polszczyzna mówiona najstarszego pokolenia odzwierciedla proces przejmowania nowych warstw słownictwa. Badani respondenci nie wykorzystują już tworzywa gwarowego do nazywania nowoczesnych elementów rzeczywistości pozajęzykowej. H. Kurek pisze, że „na płaszczyźnie komunikacyjnej nieodłącznym elementem procesu globalizacji jest globalizm językowy. Jak wiadomo, w roli języka globalizatora występuje dziś język angielski, najczęściej w wersji amerykańskiej, posiadający bardzo wysoką rangę prestiżową” (Kurek, 2018b, s. 208). Proces ten ilustrują liczne zapożyczenia wyrazów angielskich, które pojawiają się w polszczyźnie mówionej respondentów, np. *gril, drinjk, čipsy, t'ipsy, fitnes, laptop, kũmpũter, smartfũn, fejsbuki, esemes, auerob'ik, u'ikent, nord'ikuokinjk, skejp, loĝin, pin, plejstejšyn*. Zjawisko to potwierdzają podane poniżej wypowiedzi autochtonów, por.

iaĝby pan xcaũ to možemež tež na skejpie porozmaũiac || ia mam laptopa v domu | ia umiєм bo ia ze synem z angl'ii čysto rozmaũiam || podam panu sfũi loĝin | pan mne

znajże bo ja nie umiem wyżukać || mam kamerke mikrofon | mama moja uśońże i można rozmawiać¹⁴ [...] || do viżenia | żyče panu miuęgo Ź ikendu

(kobieta, lat 66, Wręczycza Mała);

a tero to kobiyta paćy xuopa vykożystać | żeby xuop mjuu dużo pjiynynzy | auto uadne | do resteurac'ji iim brou | do kaviarni || tero to kobiyty f polu nie byndum robiż bo by še im t'ipsy pouomauy

(kobieta, lat 95, Hutka);

iūžu pšyżę żutro na grila | mireg rospoli | vypijeta se z etkjem' jakigo drijka

(kobieta, lat 82, Hutka);

co to za tako moda | gže kto še zesro to zaro na fejsbuka zd'inyńe daje

(mężczyzna, lat 65, Truskolasy);

ja nie umiauyam esemesa napisac | muvje do vnuka poviez mi jak to bo to fstyd żeby mieć telefon' i naved esemesa nie napisac | no naučyū mne || myśle że interne- też bym še naučyūa

(kobieta, lat 75, Truskolasy).

Głównym celem niniejszego artykułu była próba ukazania wpływu globalnych zmian społeczno-kulturowych na język i językowe postrzeganie świata przez najstarszych mieszkańców współczesnej wsi. Na podstawie analizy zgromadzonego materiału badawczego można stwierdzić, że K. Ozógiem, że „wielu mieszkańców wsi żyje jeszcze w dwóch przestrzeniach socjosemantycznych – w tradycyjnej wiejskiej, która ustępuje, i w przestrzeni nowej, takiej samej jak w mieście, w cywilizacji współczesnej kultury konsumpcyjnej” (Ozóg, 2001, s. 216). W pamięci najstarszych mieszkańców wciąż tkwi krajobraz dawnej mikrowspólnoty i jej społeczności, z której wartościami utożsamiają się respondenci. Postępujące zmiany cywilizacyjno-kulturowe oraz globalizacja mają jednak coraz większy wpływ na modyfikację tradycyjnych zachowań najstarszego pokolenia. Mieszkańcy wsi są przede wszystkim świadomi epokowych przemian, które zmieniły oblicze mikrowspólnoty, i próbują dostosować się do współczesności. Według respondentów technicyzacja i komputeryzacja spowodowały ograniczenie kontaktów sąsiedzkich, których specyfika była zupełnie inna w latach ich dzieciństwa i wczesnej młodości. Informacje z radia i telewizji wyparły z kolei wiedzę o świecie uzyskiwaną podczas spontanicznych rozmów z innymi ludźmi. Zdaniem informatorów istotną kwestię stanowi też problem braku czasu – nawet w najstarszym pokoleniu. Mieszkańcy wsi z niepokojem obserwują również zjawiska konsumpcjonizmu i komercjalizacji, którym ulegają młodsze pokolenia. W przeciwieństwie do dawnej gene-

¹⁴ W cytacie mowa o respondentce urodzonej w 1921 roku.

racji starają się być bardziej aktywni. Zmiana stylu życia wpływa też na ich polszczyznę mówioną, która kumuluje w coraz większym stopniu elementy charakterystyczne dla kodu ogólnego ze szczególnym uwzględnieniem jego potocznej odmiany. Niekontrolowaną ekspansję polszczyzny ogólnej można obserwować na różnych płaszczyznach językowych – szczególnie na leksykalnej. Ekspansji tej towarzyszy m.in. przejmowanie wyrazów zapożyczonych z języka angielskiego oraz moda na szerzący się tzw. luz językowy.

BIBLIOGRAFIA

- Grochola-Szczepanek, H. (2006). Badania fokusowe mowy mieszkańców wsi. *Socjolingwistyka*, 20, 19–35.
- Jelonek, T. (2017). Przemiany kulturowe wsi z perspektywy jej autochtonów (na przykładzie nieoficjalnych wypowiedzi mieszkańców Truskolas koło Częstochowy i miejscowości okolicznych). *Perspektywy Kultury*, 2017(16), 135–160.
- Jelonek, T. (2018). *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Karaś, H. (2010). Dialekt małopolski wczoraj i dziś. W H. Karaś (Red.), *Dialekty i gwary polskie: Kompendium internetowe*. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-malopolski&l3=dialekt-malopolski-wczoraj-i-dzis>
- Kąś, J. (1994). *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*. Uniwersytet Jagielloński.
- Kąś, J., & Kurek, H. (2001). Język wsi. W S. Gajda (Red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich: Język polski* (ss. 440–459). Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Kurek, H. (1979). Zasady zapisu tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa. W B. Dunaj (Red.), *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa* (ss. 15–16). Uniwersytet Jagielloński.
- Kurek, H. (1990). *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)*. Uniwersytet Jagielloński.
- Kurek, H. (1994). Zachowania komunikacyjne mieszkańców współczesnej wsi. W S. Gajda & J. Nocoń (Red.), *Kształcenie porozumiewania się: Materiały konferencji naukowej, Opole 26–28.09.1994 r.* (ss. 109–114). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Kurek, H. (1995). *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego: Studium socjolingwistyczne*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Kurek, H. (2003). *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Kurek, H. (2004). Gwara – wartość podstawowa wiejskiego obszaru językowo-kulturowego. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 49, 247–255.

- Kurek, H. (2018a). Globalizacja a językowo-kulturowe przemiany polskiej wsi. W Z. Greń (Red.), *Z polskich studiów slawistycznych: Seria 13: T. 2. Językoznawstwo: Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018* (ss. 155–162). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Kurek, H. (2018b). Słownictwo gwarowe w epoce globalizacji. W R. Przybylska, M. Rak, & A. Kwaśnicka-Janowicz (Red.), *Historia języka, dialektologia i onomastyka w nowych kontekstach interpretacyjnych* (ss. 203–209). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kurek, H., Świącicka, M., & Peplińska, M. (Red.). (2016). *Globalizacja a przemiany języków słowiańskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Ożóg, K. (2001). *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku: Wybrane zagadnienia*. Otwarty Rozdział.
- Ożóg, K. (2008). Zmiany we współczesnym języku polskim i ich kulturowe uwarunkowania. W A. Dąbrowska (Red.), *Język a Kultura: T. 20. Tom jubileuszowy* (ss. 59–79). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pelcowa, H. (1999). Przeszłość w językowym obrazie świata współczesnej wsi. W A. Pajdzińska & P. Krzyżanowski (Red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata* (ss. 253–267). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2005). Przestrzeń jako sposób postrzegania świata przez użytkowników gwary. W J. Adamowski (Red.), *Przestrzeń w języku i w kulturze: Problemy teoretyczne: Interpretacje tekstów religijnych* (ss. 125–135). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2007). Przeszłość jako wartość (na przykładzie wypowiedzi gwarowych). W J. Mazur, A. Małyńska, & K. Sobstyl (Red.), *Człowiek wobec wyzwań współczesności: Upadek wartości czy walka o wartość?* (ss. 116–127). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2009). Praca w wypowiedziach mieszkańców wsi. W W. Książek-Bryłowa, H. Duda, & M. Nowak (Red.), *Język polski. Współczesność. Historia* (T. 7, ss. 107–117). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelcowa, H. (2014). Tekst gwarowy – oral history w perspektywie etnolingwistycznej. W M. Rak & K. Sikora (Red.), *Badania dialektologiczne: Stan, perspektywy, metodologia: Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst” Kraków, 27–28 września 2013 r.* (ss. 113–122). Księgarnia Akademicka.
- Pelcowa, H. (2016). Tendencje globalizacyjne w języku i kulturze a koncepcja „małych ojczyzn”. W H. Kurek, M. Świącicka, & M. Peplińska (Red.), *Globalizacja a przemiany języków słowiańskich* (ss. 89–99). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Ziajka, B. (2014). *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przydomkach i przydomkach (na przykładzie nieoficjalnych antroponimów mieszkańców Zagórza i wsi okolicznych w powiecie chrzanowskim)*. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Najstarsi mieszkańcy współczesnej wsi a globalne zmiany społeczno-kulturowe (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka). Studium socjolingwistyczne

Głównym celem artykułu jest próba ukazania wpływu globalnych zmian społeczno-kulturowych na język i językowe postrzeganie świata przez najstarszych mieszkańców współczesnej wsi. Materiał badawczy stanowią nieoficjalne wypowiedzi informatorów powyżej sześćdziesiątego piątego roku życia, zgromadzone podczas badań terenowych w latach 2011–2020 w gminie Wręczyca Wielka na północy województwa śląskiego w powiecie kłobuckim. W pierwszej części artykułu scharakteryzowano pokrótce tradycyjną społeczność wiejską. Przybliżono także szeroko pojęte przemiany, które dokonały się na polskich wsiach po roku 1945. W drugiej części – na podstawie wypowiedzi informatorów – omówiono wpływ wspomnianych przemian na język i językowe postrzeganie świata przez najstarszych mieszkańców gminy Wręczyca Wielka.

Słowa kluczowe: socjolingwistyka, językowe postrzeganie świata, globalizacja, mieszkańcy wsi, współczesna wieś

The Oldest Inhabitants of a Contemporary Village and Global Social and Cultural Changes (by the Example of Wręczyca Wielka Municipality): A Sociolinguistic Study

The main purpose of this article is to show the influence of globalization-related social and cultural changes on the language and linguistic perception of the world presented by the oldest inhabitants of a contemporary village. The research material contains the informal utterances of respondents aged 65+, which were collected during geographical research from 2011 to 2020 in the area of Wręczyca Wielka municipality near Kłobuck in the north of Silesia Province.

The first part of the article is a short description of the traditional rural community. Next, the author describes the changes which have been seen in Polish villages since 1945. In the second part, on the basis of the respondents' utterances, the author shows the influence of the aforementioned changes on the language and linguistic perception of the world of the oldest inhabitants of Wręczyca Wielka municipality.

Keywords: sociolinguistics, linguistic perception of the world, globalization, village inhabitants, contemporary village

Notka o autorze

Tomasz Jelonek (tomasz.jelonek@uj.edu.pl) – adiunkt na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Autor czterech monografii: *Na melanżu czadowa nutka – leksyka gimnazjalistów z początku XXI wieku* (Kraków 2012), *Truskolasy. Dzieje wsi, jej tradycje oraz zabytki kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja* (2013), *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach* (2018) oraz *Słownik mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka* (2018). Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół języka i kultury wsi w ujęciu etno- i socjolingwistycznym, onomastyki oraz poprawności językowej.

Tomasz Jelonek (tomasz.jelonek@uj.edu.pl) – assistant professor at the Faculty of Polish Studies, Jagiellonian University in Kraków. Author of four monographs: *Na melanżu czadowa nutka – leksyka gimnazjalistów z początku XXI wieku* (Kraków, 2012), *Truskolasy. Dzieje wsi, jej tradycje oraz zabytki kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja* (2013), *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach* (2018) oraz *Słownik mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka* (2018). Research interests: ethnolinguistic and sociolinguistic approach to village language and culture; onomastica; linguistic correctness.